Автор: Unsvet
25.07.2016 10:44 - Обновлено 25.07.2016 14:28

Цикл виставок “Літературні ювіляри — 2016” *До 110-річчя від дня народження О. І. Теліги* Олена Іванівна Теліга була однією з осіб, які впливали на культурний розвиток українського народу, його національне та культурне піднесення. “Олена Теліга як поетка, революціонерка, як людина взагалі, й як жінка зокрема — це ціла епоха. Вона була цілим світом — блискучим, високим, сонячним, як мрія” (О. Жданович). Її творче життя і героїчна смерть стали символом невмирущості української нації.

Олена народилася 21 липня 1906 року в родині талановитого інженера-гідротехніка Івана Опанасовича Шовгенова, який був родом з Харківщини, та Уляни Степанівни — зі священницької родини Нальянч-Качковських з Поділля. Батько працював у Москві. Родина влітку відпочивала в підмосковному Іллінському, де й побачила світ Оленка. Батьки мали ще двох синів — Андрія та Сергія.

Дитинство дівчинки було безтурботним і безхмарним: заможна родина давала дітям все необхідне для отримання гарної освіти та виховання. Гувернантка навчала Олену німецької та французької мов. Коли дівчинці виповнилося п'ять років, родина переїхала до Санкт-Петербурга. Майбутня поетеса росла у російськомовному оточенні під великим впливом російської культури й не тільки не знала української мови (рідною від народження для неї була російська), а й зовсім не усвідомлювала себе українкою. Час від часу влітку дівчина бувала в Україні, на рідній для батька Харківщині, але ті місця не вважала своїм “домом”.

Життєві шляхи, а також епохальні події (революція, Перша світова війна) привели у 1918 році родину Шовгенових до Києва. Іван Опанасович отримав посаду директора департаменту водного й шосейного господарства у Міністерстві шляхів, читав лекції у Київському політехнічному інституті. Олена навчалася у приватній жіночій гімназії.

Навесні 1920 року батько разом зі старшим сином Андрієм були змушені покинути родину. Вони виїхали до місця перебування уряду УНР на Поділлі, а потім у складі цього

уряду евакуювалися до Польщі. Олена з матір'ю та братом Сергієм залишилися в більшовицькому Києві без будь-яких засобів до існування. Безхмарне дитинство для Олени закінчилося. Дівчина була змушена покинути навчання та заробляти на прожиття важкою працею. “Хліб для мене був мрією, бо їли ми лише картоплю та пшоняний куліш. Все це без масла чи сала... В літі я сапала і полола цілі довгі, пекучі дні на комуністичних городах, щоб прогодувати себе та принести додому якийсь “пайок”... І так було до 1922 року, доки ми не перейшли кордон і не приїхали до Чехії...”

У 1922 році родина Шовгенових опинилася в чеському місті Подєбрадах, де відкрилася Українська господарська академія (УГА), і професор І. Шовгенов був призначений її ректором. Середовище українських емігрантів просто вразило Олену: “Я не була киянка. І не петроградка, я була петербуржанка, — розповідала потім вона Уласові Самчуку. — Я там виросла, там вчилася… ну й, розуміється, насичувалася культурою імперії. І коли я опинилася в такому ультрафранцйозефському містечку, в якому люди говорили чомусь праслов’янською мовою, я була приголомшена, що мій батько, відомий і заслужений справжній російський професор Іван Шовгенов, якого чомусь перезвали на Шовгеніва, є не що інше, як ректор школи, яку звуть господарчою академією, де викладають “на мові” і де на стінах висять портрети Петлюри. І знаєте, як це сталося, що з такого гарячого Савла стала не менш гарячим Павлом? З гордості”.

Олена включилася в життя української громади, спілкувалася зі студентами УГА, вступила на матуральні курси, щоб отримати документ (матуру) про середню освіту. Вчитися їй було вкрай нелегко через погане знання української мови: “Зараз я працюю над своєю рідною українською мовою, яку я, на жаль, знаю дуже недавно і над якою мені прийдеться багато попрацювати, щоб володіти нею як рідною”. Українську мову та літературу Олена обрала своїм фахом, вступивши восени 1923 року на історико-літературний відділ Українського вищого педагогічного інституту ім. М Драгоманова в Празі. Дівчина поринула в студентське життя, брала активну участь у студентських вечорах, літературних диспутах і “судах”, була членом різних студій та гуртків. Багато читала світову й українську літературу. А ще було у неї велике захоплення — танці.

Саме на одному зі студентських вечорів Олена і зустріла свою долю — кубанського козака, бандуриста, недавнього старшину армії УНР Михайла Телігу. Знайомство згодом переросло в кохання, а 1 серпня 1926 р. відбулося весілля. Восени 1929 року, після того як Михайло закінчив УГА і одержав фах інженера-лісівника, подружжя переїхало до Варшави, де на той час мешкали батьки Олени. Того ж року від лейкемії померла мати. Олена дуже тяжко переживала цю втрату. Роботу знайти було важко, і Теліги дуже бідували. Михайло влаштувався землеміром у с. Желязна Жондова, де клімат був холодний, вологий, кругом антисанітарія, відсутність будь-яких побутових зручностей.

Але мусили там жити обоє влітку, а взимку Олена часом виїжджала до Варшави, щоб заробляти собі на прожиття.

Саме тоді, Олена, що з дитинства писала вірші, але вважала свої спроби дилетантськими, серйозно взялася за творчість. Перша публікація — поезія “Весняне” побачила світу книзі 11 “Літературно-наукового вісника” за 1928 р. Того ж року в кн. 12 опублікований вірш “Тільки вечір злітає на місто”, а в кн. 1 за 1929 р. — “Радість”.

У Варшаві вона активно долучилася до суспільних та громадських осередків української діаспори, співпрацювала у “Віснику” Д. Донцова, почала цікавитись діяльністю Організації українських націоналістів. У 1930-х рр., як зазначав Є. Маланюк, О. Теліга “стала в ряд найвизначніших представників тогочасної української поезії. Стала членом “Вісникової квадриги”, куди входили О. Ольжич, Є. Маланюк, Л. Мосендз, Ю. Клен. Серед поеток-сучасниць вона — найталановитіша. Загнана емігрантськими злиднями в тісну кімнату п'ятого поверху, вона духовно і мистецьки підноситься на найвищі вершини. Працює вчителькою у школі. Бере живу участь в літературному житті”. Її мужні і палкі вірші швидко знаходять шлях до найбільш захованих патріотичних почуттів людини.

Олена Теліга мала великий вплив на галицьку молодь. Поетеса стала центром уваги в середовищі української інтелігенції. Вона очолила Спілку письменників. До неї щоденно приходили десятки голодних та замерзлих письменників, критиків, професорів за порадою та допомогою. А допомогти матеріально Теліга не мала чим, сама бідувала. Віддавала свої гроші, добивалася якихось гонорарів, позичок, обідів. Люди були втішені і цим, а особливо морально.

У 1932 році, який можна вважати переломним у творчості поетеси, побачив світ триптих “Чужа весна”, “Сонний день”, “Пломінний день”, в останній частині якого Теліга виражає своє жагуче прагнення — поетичним словом піднести дух нації і засвідчує готовність включитися в активну боротьбу за омріяну незалежну державу.

Важливу роль у житті Олени Теліги, у формуванні її світогляду відіграла особиста зустріч з Дмитром Донцовим, яка відбулася у 1933 році. До того вони лише листувалися, а після зустрічі у них склалися особливі стосунки, які важко було визначити звичними поняттями (“Ще не всьому зватися дано”). Глибоке почуття до нього було джерелом натхнення для прекрасної любовної лірики.

У 1939 році Теліги переїхали до Кракова, де Олена зустрілася з давнім знайомим ще зі студентських років, а тепер відомим вченим-археологом і поетом, членом ОУН Олегом Ольжичем. Ця зустріч визначила її подальшу долю. О. Теліга, яка давно сповідувала націоналістичну ідею, стала членом Організації українських націоналістів. Вона складала тексти листівок, відозв, виступала на зборах. Поетеса очолила літературно-мистецьке товариство “Зарево”, співпрацювала в празькому журналі “Пробоєм”, у краківській “Просвіті”. О. Теліга мріяла повернутися на батьківщину, щоб нести українське слово на рідній землі. Тогочасні настрої поетеси, її світосприймання виражені у підготовлених нею рефератах: “Книжка — духовна зброя” (1940), “Вступне слово на “Академію в честь Івана Мазепи” (1940), “Партачі життя” (1941).

Після нападу нацистської Німеччини на СРСР Олена Теліга бачила своє місце в Україні. Разом з Уласом Самчуком Олена виїхала з Кракова 14 липня 1941 року. 16 липня вона перейшла кордон — річку Сян. Оскільки біля Києва точилися запеклі бої, Теліга деякий час жила у Рівному, де співпрацювала із виданням “Волинь”, протягом короткого часу розмістивши там кілька значних статей про необхідність виховання національної свідомості українців.

До Києва Олена прибула 22 жовтня 1941 р. Вона з іншими побратимами взялася за організацію громадського, політичного та культурного життя міста. Її обрали головою Спілки українських письменників. Увійшла до складу створеної з ініціативи О. Ольжича Української національної ради, за сприяння якої відновила роботу Українська академія наук, Київський університет, Київський політехнічний інститут. О. Теліга брала участь у заснуванні літературно-мистецького альманаху “Літаври” та газети “Українське слово”, де публікували твори українських літераторів, закатованих у сталінських таборах: Є. Плужника, Г. Косинки, О. Влазька та інших.

Така діяльність не могла довго перебувати поза увагою нацистської влади, тому арешти та репресії не примусили на себе довго чекати. Взимку 1941 року “Українське слово” було розгромлене, редактора та літпрацівників часопису знищено. “Літаври” теж закриті. Ольжич просив Телігу залишити Київ. “Вдруге я з Києва не поїду”, — відповіла поетеса.

Про можливий арешт Олену попередили. Було абсолютно ясно, що раз упіймавши, окупанти не відпустять її. “Коли мене заарештують, і я загину, то знайте, що сповнила свій обов’язок до кінця і скажіть про це іншим”, — сказала Теліга колегам у Спілці письменників.

9 лютого 1942 року нацисти влаштували у приміщенні Спілки письменників засідку, і всіх, хто того дня туди прийшов, було заарештовано. Крім О. Теліги там був і її чоловік, до в'язниці вони потрапили разом. Після допитів, що тривали близько двох тижнів, Олену та інших українських націоналістів розстріляли в Бабиному Яру. “Вона померла за ідею, її чоловік — за неї», — скажуть потім друзі поетеси. У камері, де поетеса провела останні дні життя, згодом знайшли напис: “Тут сиділа і звідси іде на розстріл Олена Теліга”.

Достеменно невідомо, коли відбувся розстріл і де конкретно поховані митці. В СРСР забули про “пражан”. Ні слова про Олену Телігу не сказано в “Українській радянській енциклопедії”, що виходила під редакцією Миколи Бажана. Практично всі збірки віршів Олени вийшли посмертно, за кордоном і вже у незалежній Україні. Лишились тільки листи, опубліковані спогади друзів і знайомих.

Олена Теліга прожила на світі лише 35 років. Свій поетичний, публіцистичний та організаторський хист вона поклала на розбудову української культури, мистецтва, в ім'я збереження і творення української державності.

Подорожній

I

Відпочинеш і підеш знову,

Що ж, заходь до мойого дому,

Щоб вином моїм рубиновим

Затопити дорожню втому.

Гостре щастя раптовим блиском

Мою душу до дна пропалить:

Не чужий ти, а свій і близький,

Це ж на тебе я так чекала!

В день звичайний розквітне свято,

Мов бузок запашний у січні,

І кохання, легке й крилате,

Я запрагну змінить у вічність.

Ти відходиш вже? Що ж, не плачу.

Не сумуй і ти, подорожній!

Хтось незнаний нам шлях призначив,

І покинуть його не можна.

Біль зламаю, а сльози витру,

В зимну ніч, на твої дороги

Тільки сміх мій весняним вітром

Буде бігти — тобі навздогін.

//

Догорає, попеліє дивне щастя…

Зажурився день — замріяний і млистий,

А думки мої, натхнені та квітчасті,

Опадають вересневим, жовтим листям…

Ось пішов собі звичайний подорожній,

Більш нічого. Навіть плакати не смію.

Тільки в душу безборонну і порожню

Сум летить непереможним, чорним змієм.

Прийдуть люди — не чужі, не випадкові, -

Буду жити і сміятися, як досі,

Хоч життя мого весняну, світлу повінь

Надпила — у перший раз — холодна осінь.

III

Ох, чому ж це серце б'ється молотом,

А уста мої — розквітла китиця?

І чому це полум'ям і золотом

Кожна річ в моїй кімнаті світиться?

Повернувся, хоч тебе й не кликала!

А слідом — весна моя заблукана,

І згорають у вогню великому

Всі закони, що були розлукою.

Знову осінь утікає злякано

Під травневою, рясною зливою:

Перший раз сьогодні я заплакана,

Не сміюся, бо така щаслива я!

Залишайся! Щастя вип'ю келихом,

Однаково, чи своє, чи вкрадене!

Буде шлях тобі без мене — скелистим,

А життя моє без тебе — зрадою.

Мужчинам

Не зірвуться слова, гартовані, як криця,

І у руці перо не зміниться на спис.

Бо ми лише жінки. У нас душа криниця,

З якої ви п'єте: змагайся і кріпись!

І ми їх даємо не у залізнім гимні,

У сріблі ніжних слів, у вірі в вашу міць.

Бо швидко прийде день і у завісі димній

Ви зникнете від нас, мов зграя вільних птиць.

Ще сальви не було, не заревли гармати,

Та ви вже на ногах. І ми в останній раз

Все, що дає життя іскристе і багате,

Мов медоносний сік, збираємо для вас.

Гойдайте ж кличний дзвін!

Крешіть вогонь із кремнів!

Ми ж, радістю життя вас напоївши вщерть, -

Без металевих слів і без зідхань даремних

По ваших же слідах підемо хоч на смерть!

Поворот

Це буде так: в осінній день прозорий
Перейдемо ми на свої дороги.
Тяжке змагання наші душі зоре,
Щоб колосились зерна перемоги.

І те, що мрією було роками,
Все обернеться в дійсність і можливість.
Нам буде сонцем кожний кущ і камінь
У ці хвилини гострі і щасливі!

Подумать тільки: наші села й люди,
А завтра прийдемо до свого міста!
Захоплять владно зголоднілі груди
Своє повітря, тепле та іскристе.

Та звідкись сум зловіщий вітер вишле,
Щоб кинуть серце у крижаний протяг:
Усе нове... і до старої вишні
Не вийде мати радісно напроти...

Душа з розбігу стане на сторожі,

Щоб обережно, але гостро стежить

Всі інші душі — зимні чи ворожі —

І всі глибокі поміж ними межі.

І часто серце запалає болем,

А щось гаряче аж за горло стисне,

Коли над рідним, тим же самим полем

Зависне інша, незнайома пісня.

Чекає все: і розпач, і образа,

А рідний край нам буде чужиною.

Не треба смутку! Зберемось відразу,

Щоб далі йти дорогою одною.

Заметемо вогнем любові межі.

Перейдемо убрід бурхливі води,

Щоб взяти повно все, що нам належить,

І злитись знову зі своїм народом.